

„A képet nézni kell, nem érteni”

KÁROLYI CSABA: EGY TELJES ÉV. BESZÉLGETÉSEK NÁDAS PÉTERREL

Láttunk már olyat az irodalomban, hogy járvány idején jóra való ifjak elmenekülve a veszély, a fenyegető halál és mindennek testi-lelki terhei elől, történetekkel szórakoztatták egymást, hogy kitöltsék a feltoluló időt, és értelmet adjanak napjaiknak, életüknek a hányattatások idején, legalább tíz napon át. S bár nyilvánvaló, hogy Károlyi Csaba és Nádas Péter beszélgetéskötete nem ifjú hölgyek és urak szellemes, pajzán történeteit tartalmazza, de az interjúsorozat és az abból készülő könyv ötletét és megvalósítását ez alkalommal is a járványhelyzet adta. S a *Dekameron*hoz hasonlóan ez esetben is a kortárs ragály keretezi és strukturálja a könyvet, a havi rendszerességgel készített interjúk minden egyes alkalommal más-más témára fókuszálnak, egy – akár Boccaccióhoz is mérhető – kollokvialis, fecsegő, csevegő, időnként kedélyesen vagy élesebben polemizáló modorban.

De hasonlóan féltávoli párhuzamként ötlött fel bennem Eckermann és Goethe alakja és beszélgetéseik, amelyek szintén nem csupán egy nagy alkotó irodalmi, esztétikai, filozófiai nézeteit közvetítik, hanem Eckermann, aki tíz évig élt és dolgozott a német mester közelében, megeleveníti és átélhető közelségbe hozza Goethe weimari hétköznapijait, szokásait, s ugyanúgy leírja az alkotó mindennapi dolgok iránti figyelmét, apróbb meglátásait, mint embert és világot átfogó gondolatrendszerét. Eckermann *Előszavának* részlete akár Károlyi Csaba intencióira és az elkészült könyvre is ráolvasható (a pátoszt azért érdemes lejjebb csavarni), mindenesetre érzékletesen összegzik mindazt, ami az *Egy teljes évből* az olvasó számára kiviláglik: „Meggyőződésem, hogy ezek a beszélgetések nemcsak sok fölvilágosítást és fölbecsülhetetlen tanulságot tartalmaznak életről, művészetről és tudományról, hanem hogy ezek a közvetlenül az életből merített vázlatok ahhoz is nagymértékben hozzájárulnak, hogy teljesebbé váljék a kép, amelyet netán már magunkban hordunk Goethe sokfajta műve alapján. Mindamellett eszemben sincs azt hinni, hogy ezzel Goethe bensőjét megrajzoltam. Ezt a rendkívüli embert és szellemet joggal hasonlíthatjuk olyan soklapú gyémánthoz, amely minden irányban más színben játszik.” [Johann Peter Eckermann: *Beszélgetések Goethével*, ford. Györfly Miklós, Európa, Budapest, 1989, 6.]

No, nem mintha Károlyi és Nádas beszélgetéssorozata ne állna meg ilyesféle irodalmi párhuzamok nélkül, ám a hangvétel, a stílus, a beszélgetések rendszeressége, a kötet struktúrája és számvarázsa összességében egy igen egységes, különleges könyvet eredményezett, amelynek olvasása közben önkéntelenül merültek fel bennem az említett, korábbi alkotások. *Egy teljes év* – valahol tíz nap és tíz év között, hónapról hónapra, ez azért mégiscsak Nádas *Évkönyvét* idézheti meg a legerőteljesebben [ezerkilencszáznyolcvanhét, ezerkilencszáznyolcvannyolc], nemcsak a szerkezet erős egyezése miatt, ahogy ez a magas labda a *Kilencedik beszélgetésben* is lecsapásra kerül, hanem a tartalom és hangvétel hasonlósága, a személyes és személytelen, az életrajzi és fiktív, a mindennapi élet és a komoly veszteségek, alkotói folyamatok, művészeti elvek megírásának a kettőssége, keveredése miatt is. S Nádas maga is elismeri, hogy az *Évkönyv* a napjainkban felkapott műfajba illeszkedik: autofikció.

„Mindenféle irodalmi formát felpróbál, kipróbál, mi hogyan áll nekem, habár a tárgya közel sem ön maga.” [297.] A szerző legszemélyesebb könyve, még a *Világló részletek* emléklapjainál is személyesebb, ahogy ezt szintén megállapítják a beszélgetésben. De az *Évkönyvből* meg a kérdező személy, a párbeszéd hiányzik; a párhuzamok tökéletlensége végső soron erősíti az *Egy teljes év* unikalitását.

Ugyanakkor másfajta kapcsolódások is adódnak, hiszen az élőbeszéd, beszélgetés elevenségét, közvetlenségét megtartó [írói, költői] interjúköteteket is hosszan lehetne sorolni, ezek sokszor rádióinterjúk lejegyzett, szerkesztett közreadásai, mint például Parti Nagy Lajos *Költő dísznózsírban* és *Bokáig pezsgőben* című kötetei Tolnai Ottóval és Réz Pállal, de Nádas Péterrel is készült már interjúkötet, a *Nincs mennyezet, nincs földem*, amelyben Mihancsik Zsófia 1997-ben készített rádiós interjúsorozatának átdolgozott, szerkesztett változata jelent meg 2006-ban. Kifejezetten izgalmas lenne a két kötetet részletesen is összevetni egymással, s nem elsősorban a Nádas által mondottak eltéréseinek, az önellentmondások – ha akadhatnak egyáltalán ilyenek – tettenérése miatt, hanem mert viszonylag gyorsan kitűnik, mennyire más nexus jellemzi a beszélgetőfeleket, s hogy huszonöt éve mennyivel komolyabban vette az író önmagát, az interjúhelyzetet, a kérdéseket magukat. Ehhez viszonyítva az *Egy teljes év* egy jóval könnyedebb, lazább szerzőt rajzol ki, akinek humora, iróniája, helyenként öniróniája is megmutatkozik, aki látszólag fesztelenül árul el magáról rengeteg mindent, énjének, gondolatainak a külvilág számára megmutatható rétegét – de korántsem mindenét – őszintén, könnyeden, érzelemgazdagon tárva föl. [Erről még később.] Mindez annak is köszönhető, hogy a kérdező, nem egyszer ráhangolódásként, a szerző életmódjára, napirendjére, szokásaira vagy mondjuk zenei ízlésére vonatkozó kérdéseket tesz fel.

Kétségtelen, hogy az ekkora volumenű beszélgetéskönyvek az életmű szerves részévé tudnak válni, ahogy ezt Jánossy Lajos recenziója is hangsúlyozza [*Párhuzamosak és elvágólagosak*, Litera, 2023. január 14.], mivel rengeteg mindent feltárnak az alkotót ért hatásokból, a múlthoz, [irodalmi, művészeti, filozófiai] hagyományhoz való viszonyából, kibontakozhat belőle ízlése, gondolkodásmódja, világ- és emberképe, esendő-imádandó szokásai, mániái, rögeszméi. A párbeszéd formája pedig a szokásosnál nagyobb felületet kínál arra, hogy az olvasó is dialógusba lépjen az elhangzottakkal, egyetértsen, vitatkozzon, esetleg elutasítson. S lássuk be, Nádas határozott véleménye, álláspontja egy-egy jelentős témával kapcsolatban kifejezetten ingerli, provokálja az olvasói reakciókat. Ahogy számos alkalommal kérdezőjének ellenvetéseit, keresztkérdéseit is kikényszeríti. Más esetekben pedig Károlyi Csaba igyekszik kérdéseivel kikökkenteni a tiltakozó, akadékoskodó, szándékosan értetlenkedő, pontosító szerzőt, hogy kérdéseire olyan válaszokat, reakciókat is kicsikarjon, amelyeket az interjúadásban gyakorlott és vérprofi Nádas igyekszik kikerülni, vagy próbálja megtartani korábban elmondott nézeteinek, vallomásainak ismert határait, általa tetszőlegesre öblösített medrét. Mindezek a párbeszédfutamok, ha tetszik, játszmák azért tudnak valamennyire eredményesek lenni, mert egyfelől a beszélgetőfelek kollegiális, baráti viszonya még az egy év alatt is szorosabbá tud válni, a havonkénti, rendszeres, Zoomon zajló beszélgetések pedig lehetővé teszik, hogy korábbi kérdésekre visszatérjenek, újratárgyalják, kiegészítsék, az aktuális témához csatolják azokat, hogy a két ember – valamennyire – egymás életének a részévé váljon, és folyamatában legyenek valami

közösnek. Más lépték ez, mint az egy-egy lapszámba készülő szólóinterjúk. Ráadásul az interjúhelyzetek körülményei, technikai részletei, a résztvevők aktuális hangulata, közérzete, az évszakok váltakozása, az időjárás, a járvány és a külvilág eseményeinek tematizálása mind-mind nagyon élővé, jelenvalóvá teszi a beszélgetéseket, érzékelteti az idő múlását, az élet zajlását (már amennyi a karantén idején zajlott egyáltalán), s a kötet metafikciós módon a szemünk előtt keletkezik.

A beszélgetések tehát egy-egy alaptémára fókuszálnak, amelyeket a kérdező határoz meg, ám a fő dallam sokszor melléktémákkal egészül ki, szerteágazik, kitérőket tesz, de a beszélgetések végére legtöbbször visszakanyarodik a fő irányhoz. Akadnak ezek közt az életeseményekre, például lakhelyekre, katonaságra, fotóriporterkedésre koncentráló interjúk, több ülést kitesz a magyar- és világirodalmi kapcsolódások, olvasmányok, ízlések megbeszélése, továbbá ott vannak az életmű jelentős alkotásait, csomópontjait, illetve az elvontabb témákat, például a szerelmet, hitet, élethez, halálhoz való viszonyt megtárgyaló interjúk is. A tizenkét beszélgetést két *Kitérő*, korábbi interjú egészíti ki, az egyik 2005 novemberében készült a *Párhuzamos történetek*, a másik 2017. április 2-án a *Világló* részletek megjelenése alkalmából az *Élet és Irodalom* számára. Ezeknek nem ismerjük meg a keletkezési körülményeit, de bizonyos, hogy még egy Zoom – és világjárvány – előtti világból valók. Most eredeti címeiket levetkőzve kerültek be a kötetbe, előbbi az *Emlékiratok* könyvéről szóló beszélgetés után olvasható, utóbbi a fényképről szóló fejezetet követi, s ezt már „csak” a hitről szóló beszélgetés követte volna mint zárlat. Ám időközben meglepetésszerűen elkészült és megjelent Nádas Péter *Rémtörténetek* című regénye, amelyről egy amolyan ráadásbeszélgetést folytattak a felek. Így az *Egy teljes év* az aktuálisan *teljes* életművet átöleli, s egészen a pillanatnyi jelenig, az orosz–ukrán háború kitéréséig reflektál a külvilág eseményeire.

Egy interjúkötet recenziálása, méltatása során meglátásom szerint nem az a kritikus fő feladata, hogy ismertesse, értékelje, hogy az interjúalany mit mondott, milyen véleményt képvisel, mivel a szubjektív megnyilatkozásokból építkező szövegek alapvonása a személyesség, a saját vélemény kinyilvánítása. Bár tény, hogy jelen esetben Nádas számos helyen vitára, ellenkezésre készíti nemcsak a kérdezőt, hanem az olvasót is. S talán épp ez adja az *Egy teljes év* sodrását, letehetetlenségét, mivel a szerző időnként meghökkenő, a szokásos észjárástól, a többségi véleménytől eltérő vagy kifejezetten provokatív válaszokat ad, s az egyébként zseniális, érzékeny gondolatokkal körbevett „elképesztő” futamok mindenképpen a felvetett témák újragondolására, újraértelmezésére készítetik a befogadót. S hogy miben értünk egyet és miben nem Nádassal, az szintén szubjektív, bár természetesen miért is ne lehetne megosztható – ám éppen annak lehetősége miatt, hogy szabadon ki-bekapcsolódhatunk a diskurzusba, minden olvasó lefolytathatja saját képzeletbeli vitáit, belső szópárbajait az elhangzottakkal kapcsolatban, akár a *Rémtörténetek* alakjához, Várnagy Teréz mentális futamaihoz hasonlóan, tetszőleges számú átkozódással. Izgalmas, milyen szigorú, mondhatni, helyenként eltúlzott véleménnyel van Nádas mesterei – főleg Mészöly, kevésbé Ottlik – vagy kortársai – Esterházy és főleg Kerész – írói teljesítményéről, egyes műveiről, miközben roppant érdekeseket mond például Déryről, Nemes Nagyról, Vas Istvánról, sőt Eötvösről, Jókairól is; illetve jókat lehet gondolkodni azon, vajon miért zavarja-foglalkoztatja ilyen erősen Thomas Mann

életműve, főként annak kitakart, elhallgatott vonásai. De ugyanígy vitára készítetők lehetnek a hitről, a tapasztalatról, a képzeletről, a szerelem és test ábrázolásáról mondott meglátások, vagy erős ellenvetésekét válthatnak ki – bevallom, nálam megtörtént – a fotográfiáról tett, megítélésem szerint provokatív kijelentések is. S természetesen nem hagyható ki a felsorolásból, milyen előjellel beszél Nádas a halálról és a halálközeli élményről, e téren, meg kell hagyni, helyzeti előnyben van. A reanimáltak többsége saját halálát „[o]lyan beteljesedésként [éli meg], amire az ember egész életében a szerelmi vagy spirituális igényeivel együtt törekszik, de sem a szerelemben, sem a vallási megvilágosodásban nem éri el.” [43–44.]

Tehát mindaközben, míg a rendkívül izgalmas párbeszédet, a Károlyi Csaba alapos felkészültségéből adódó fontos és mindenre kiterjedő kérdéseket és az arra adott valódi vagy elkerülő válaszokat olvastam, az fogalmazódott meg, hogy mind ebből mégiscsak egy írói-emberi portrénak kellene kibontakoznia, lepárolódnia, ezt kellene meglátni, összhangban Károlyi céljával: „Meg akartam mutatni, ki az az ember, aki ezt a rendkívüli életművet megcsinálta.” Vagy legalább azt jó lenne tetten érni, a diskurzusanalízist is némileg ideráncigálva, hogy a nyelv által, a megnyilatkozások, beszédaktusok által milyen alkotói, emberi valóság teremődik meg, ráadásul egy olyan, valóságos, nem fiktív szövegtérben, amelyet – nem elhanyagolható módon – egy nyelv, szavak, mondatok, stílusok, mentális folyamatok ábrázolása terén kiváló képességekkel és óriási gyakorlattal rendelkező író megnyilatkozásai dominálnak. Mindebben az lenne a nyomon követendő, feltárandó, hogy a nyelv által megteremtett valóságnak milyen belső logikája, sajátos struktúrái, szabályszerűségei, stratégiái vannak, s ezekben hogyan érhető tetten a rejtett értelem, jelentés, s mindezeknek pszichológiai, művészeti, társadalmi kapcsolódásai vagy beágyazottsága. A nyelv segítségével megjelenített igazság ugyanis nem valami eleve adott, ami a nyelv közvetítésével láthatóvá válik, hanem a nyelv által hozzuk létre, teremtjük meg igazságainkat, fejezzük ki szubjektivitásunkat, ám ezeket hajlamosak vagyunk magunktól független igazságként, valóságként beállítani. A biztos tudás, az ember nélküli vagy embertől függetleníthető, ún. objektív valóság vélelme napjainkra igencsak meggyöngült, s bár nem állítom, hogy Nádas Péter kijelentései saját tapasztalat és szubjektív relativizmus nélküliek lennének, meglátásai, kijelentései mégiscsak apodiktikus erővel bírnak, olyan lét-, filozófiai, művészeti, irodalmi igazságokként hangoznak, amelyeket bizonyára csak nagy író állíthat ekkora erővel, de amelyek igazságtartalmában időnként kételkedni is lehet – legalább egy kicsit. Az olyan mondatkezdetekre gondolok például, hogy: „Az írónak az a dolga, hogy...” [265.], vagy amikor a Mészöly-darabok sikertelenségének okát egyetlen mondattal intézi el: „Azért, mert nem jók. Az én esetemre más áll...” [286.]. Továbbá amikor a fotóelméletről tesz súlyos állításokat: „Roland Barthes, Susan Sontag és az összes többiek egy szót sem értenek abból, mi az, hogy fotográfia. [...] Még a vélekedés szintjére sem érnek el. [...] A fotográfiának a pillanathoz az égvilágon semmi köze nincs.” [330.] S ha a későbbiekben részletesen ki is fejtí, hogyan gondolja ő el a fotográfia filozófiáját, a felütésben tett kijelentések valahogy mégsem nyertek igazolást számomra. De saját önkritikámként rögtön ide tehetem, hogy a szerzőnek természetesen a bizonyosságról is van meglátása: „A szakma a bizonyosságot alig engedí meg nekem, nincs rá engedélyem, a sérülékenységet viszont kedveli, szüksége van rá, anyagként használja, építkezik belőle.” [399.]

A beszélgetés működését figyelve nem túl nehéz észrevenni azokat a szöveghe-lyeket, ahol Nádas eltereli a témát a feltett kérdéstől, a szóhasználaton vagy a kérdés pontosságán akad fenn, vagy látszólag olyan kérdéseket nem ért, amelyeket már több interjúban feltettek neki. E szempontból a legemlékezetesebb a *Párhuzamos történe-*tekről szóló beszélgetésben az életrajziség problémája: mennyiben érintkezik Kristóf alakja a szerző életével, s ezt egy rendkívül szórakoztató, több oldalas tusakodásban követhetjük nyomon. „Mindig tiltakozol az ellen, ha valaki önletrajzi elemeket keres a regényeidben.” [232.] „De nem mondtam, hogy azonos vagy a figuráiddal, hanem csak azt, hogy hasonlítasz rájuk többé-kevésbé. Hogy vannak önletrajzi elemek. Ezért érzem furcsának, hogy miért tiltakozol azonnal ilyen hevesen.” [235.]

Hasonlóan elgondolkodtatóak azok a pontok, ahol az amúgy kiváló emléke-zőtehetséggel rendelkező író egyszerű válasza az, hogy nem emlékszik. Például Magda válásának időpontjára vagy házasságkötésük „próza” okára. „Akkor nem tudom. Fogalmam sincs, hogy mi volt az oka. Valami adminisztratív oka volt a házasságkötésnek, [...] De egyikünknek sem jelentett semmit”. [142.] Úgy vélem, a szerző tökéletesen tudatában van és kontrollálja, hogy miről akar beszélni, miről nem, miről milyen mélységben nyilatkozik meg, s hol húz határt, udvariasan, csavarosan.

Nem sok értelme lenne minden hasonló jelenségre kitérni, mert mindezek mit sem változtatnak a kötet élvezeti értékén, sőt, talán még hozzá is tesznek. Viszont mindezzel azt kívántam tudatosítani, hogy a beszéd, beszélgetés öntudatlan vagy nagyon is tudatos nyelvi konstrukció, ez esetben talán az átlagosnál hangsúlyosabb a tudatosság, amelynek során a szerző nyelvi stratégiákat működtet, meglehetősen bravúrosan, az őszinteség és közvetlenség orcájában. Őszintesége őszinte, de nem enged mindent láttatni („egy fél arc sötétben marad, és csak a másik felére vetül valamennyi fény vagy reflexió, s az teszi karakterisztikussá” 345.). Van egy fal vagy szigetelő réteg, amely mögé, alá nem enged bepillantani, és e határok megtartása érdekében, védelmében alkalmazza társalgási, beszélgetésbeli stratégiáit, a már többször említett provokációt, ellentmondást, értetlenkedést, pontosítást stb. Meg-lehet, Nádas Péter az *Egy teljes év* beszélgetéseiben valamennyivel elmozdította a határokat, közelebb engedte magához a kérdezőt és ezáltal az olvasót is, mint ko-rábban bármikor. De ha vártál teljes portrét, kedves olvasó, csalódní fogsz! Ám Nádast, ahogy a könyvből is kiderül, nem csak, vagyis nem elsősorban a nyelvi jelentések, a kifejezések izgatják; összességében ugyanis az bontakozik ki, hogy emberileg és íróilag is az ember érdeklí szenvedélyesen: antropológiája, pszichológiája, ősztönei és tudati működése, testisége, szenzualitása, valamint a különféle embertípusok és a köztük lévő viszonyrendszerek, kölcsönösségek és viszonyosságok, s a mindezekből levezethető történelmi, társadalmi folyamatok, amelyekbe aztán, örökségként, leszármazottként, traumák sorozatának hordozójaként vissza van helyezve. „Az irodalom számomra nem egy elsajátítható művelet, hanem egy egzisztenciális problémával való küzdelem, s ehhez arra van szükségem, hogy a jelenségek legyenek átvilágí-tottak.” [236.] [*Jelenkor*]

VISY BEATRIX